

УДК 342.45

*О. О. Пунда**кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Університету державної фіскальної служби України*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ГІДНІСТЬ

Конституція України визначає, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Закріплення концепції гідності людини в конституційному праві України є базою формування основних прав людини і громадянина в національному законодавстві. Поняття «гідності» людини перетворилось на системоутворюючу правову категорію. Гідність набуває практичного значення та цінності в нормативно-правових актах, що регламентують правовідносини у різноманітних галузях. Йдеться про те, що окремі законодавчі акти інтерпретують це поняття відповідно до особливостей предмету власного регулювання. Практична реалізація положень конституційної теорії основних прав людини та цивільничої теорії особистих немайнових прав у поєднанні з ідеями гуманізації адміністративного права є вирішальним елементом соціальних перетворень українського суспільства. Рівновага та органічне поєднання публічних та приватних правових заходів у площині практичного застосування норм права дозволятиме уникати порушення балансу інтересів окремої людини, суспільства та державного механізму.

Дослідження теорій та концепцій гідності в праві набуває актуальності у світлі формування сучасного розуміння ідей основних прав людини. Проявам гідності в праві присвячені численні наукові праці сучасних вчених-правників: М.Л. Гаскарової, М.І. Ковальова, П.М. Рабіновича, О.В. Гришук.

Винятково важливим завданням залишається визначення змісту поняття «гідності» та його юридичного значення. Гідність можна розглядати як конституційний принцип, що декларує практичне втілення сучасної соціальної держави – вимоги існування держави заради задоволення інтересів людини. Носієм гідності виступає людина, а тому гарантія гідності розповсюджується не тільки на громадянина України, але і на всіх осіб, що знаходяться на її території, включаючи іноземців, осіб без громадянства, біженців, незалежно від того, перебувають вони на законних підставах чи без таких.

Гідність знаходить свій прояв у правовій системі не лише як конституційний принцип, але і як суб'єктивне право людини. Конституційне закріплення принципу гідності людини виконує роль ідеалу, до якого необхідно прагнути, будуючи су-

часну правову систему. Він повинен виконувати роль тієї опори, на яку спирається законодавець у процесі творення інших норм права [2, с. 14]. Гідність людини і є її основним правом, ніхто не може інтерпретувати його обмежено. Це є засадою концепції природних прав людини [6, с. 18]. Особливий інтерес викликають теоретичні та практичні аспекти використання можливостей адміністративно-правового механізму забезпечення здійснення права людини на гідність.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі принципу гідності формується суб'єктивне право людини на гідність. Як і принцип гідності людини, право людини має абсолютний характер. Зазначене положення дає можливість визначити гідність людини і як особисте нематеріальне благо, на основі здійснення регулювання якого виникає суб'єктивне особисте немайнове право людини на гідність. У літературі виділяється кілька значень гідності: людська гідність (цінність людини взагалі), особиста гідність (цінність конкретної особистості), гідність певної соціальної групи, гідність певної спільності (нації, народу), усвідомлення та почуття власної гідності, повага до себе, прояв свого значення [8, с. 25]. Водночас лише закріплення в законодавстві само по собі не є гарантією здійснення ефективного правового регулювання певних правовідносин. Правова система повинна включати процедури здійснення правових можливостей у формі об'єктивних правових приписів. На важливість процедуризації прав людини (формування моделей здійснення) вказано і в сучасній літературі. Сам «механізм» здійснення особистого права пропонуємо визначити як наукову категорію, до змісту якої включаємо процедури реалізації передбачених у законодавстві моделей поведінки особи у сфері свого приватного життя щодо різноманітних нематеріальних благ; гарантії здійснення цих прав (способи та методи забезпечення їх здійснення); зміст публічно-правових обмежень у процесі їх здійснення (в тому числі й зміст певних заборон), юридичні факти, які виступають підставами виникнення, зміни або припинення правовідносин та цивільні права та обов'язки їх учасників. Під час здійснення своїх особистих прав особа зобов'язана утримуватись не від будь-яких дій, які можуть або прямо порушують права інших осіб, а лише від дій, що прямо заборонені законом або суперечать моральним за-

садам суспільства. У процесі здійснення особистого права методи адміністративно-правового регулювання мають сприяти, серед іншого, і розв'язанню конкуренції між суб'єктивними немайновими правами окремих осіб та між ними і публічними інтересами. Під час здійснення основних прав людини виникає необхідність урахування потреб та побудованих на них інтересів в їх співвідношеннях між «людиною і державною» та між «соціумом і державою», у випадку здійснення особистих прав підлягають урахуванню потреби та інтереси у тому зв'язку, що виникає між «людиною та соціумом» і «однією людиною та іншою». Це важливо в тому розумінні, що потреби та інтереси держави мають зовсім іншу природу, ніж потреби та інтереси соціуму й окремого індивіда. А тому, наприклад, конституційне право встановлює, що більшість основних прав фізичного та особистісного характеру навіть за умов воєнного або надзвичайного станів не підлягають обмеженню (ст. 64 Конституції України). Тим більш неможливе позбавлення основних прав їхнього носія. Проте зовсім інша ситуація виникає в приватноправовій сфері втілення основних прав, зокрема під час здійснення права на гідність людини. У процесі їхнього здійснення між інтересами окремих осіб можуть виникати суперечності і вони можуть вступати між собою в конкуренцію. Це пояснюється структурою потреб кожної особи, індивідуалізацією особистих інтересів. А тому особисті немайнові права можуть підлягати обмеженню. Зумовлено це різними причинами, проте центральною, головною серед них є те, що за однакових потреб у кожного конкретного індивіда формуються власні, суто індивідуальні інтереси. Це дає нам можливість у подальшому говорити про випадки обмеження в процесі здійснення цих особистих немайнових прав. Такі обмеження в процесі здійснення особистих немайнових прав пов'язані із згаданою нами конкуренцією між інтересами окремих суб'єктів. У подібній ситуації за допомогою засобів правового регулювання виробляється правило, за допомогою якого усуватиметься така конкуренція. В іншій ситуації обмеження відіграє роль додаткової гарантії забезпечення окремого особистого немайнового права в певних умовах (наприклад, в умовах закладів пенітенціарної системи). І нарешті, обмеження можливе у випадку зіткнення інтересів правового характеру однієї особи з протиправною поведінкою іншої. У цьому випадку таке обмеження практично є, своєю чергою, додатковим особистим немайновим правом, що забезпечує ефективний захист правових інтересів. Обмеження в будь-якому випадку повинно мати імперативний характер (бути чітко визначене (окреслене) у законодавстві). Тобто особисті немайнові права не повинні підлягати «більшому» обмеженню, ніж це передбачено в

структурі правової системи, що регулює суспільні відносини стабільного характеру. Для того щоб визначити такий механізм, передусім необхідно чітко окреслити зміст окремого особистого немайнового права, враховуючи конкретно-історичний особливості розвитку суспільства та місце цього права в системі особистих немайнових прав.

Право на гідність включає такі внутрішні елементи: право на недоторканість гідності, право на повагу гідності та право на захист гідності. Конституція України в статті 28 закріплює положення, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням. У законодавстві України елементи права на гідність знаходять своє закріплення у вигляді структурних частин окремих особистих немайнових прав. Зокрема, заборона задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя, дозвіл на проведення медичних, наукових та інших досліджень лише щодо повнолітньої дієздатної особи, з її вільної згоди, є елементами права на життя (ст. 281 ЦК України). Окремою статтею передбачено право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ст. 282 ЦК України). Фізична особа має право на свободу та право на особисту недоторканість (ст.ст. 288, 289 ЦК України). Право на гідність людини втілюється не тільки в змісті окремих особистих немайнових прав, що забезпечують природне буття людини. Право на гідність є елементом права на повагу до гідності та честі (ст. 297), поваги до людини, яка померла, (ст. 298), права на індивідуальність людини (ст. 300), регламентованих Цивільних кодексом України як особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. Закріплення права на гідність знаходимо і в сімейному законодавстві: право на материнство, право на батьківство, право на повагу до своєї індивідуальності, право на вільний фізичний і духовний розвиток.

Окреслення можливостей конкретизації права на гідність людини та визначення можливих посягань на гідність людини дає можливість визначити гідність у праві як норму з відкритим змістом. Основними порушеннями цього права є порушення фізичної (тілесної) та духовної недоторканості людини (тортури, медичні маніпуляції, порушення тілесної недоторканості з метою досягти підкорення людини, спрямовані на паралізування волі людини та її систематичне приниження) [1, с. 156].

Отже, є можливим розглядати права фізичних осіб, передбачені в цивільному та сімейному законодавстві, як право, що забезпечує певні потреби людини і здійснює захист гідності людини в певній галузі. Тому статтю 21 Конституції України

можна розглядати як вихідну засаду формування інших основних прав людини. Водночас гідність людини виступає цілісним орієнтиром у відносинах між державою і людиною. Держава не повинна ставитись до людини як до засобу досягнення певної мети. Розуміння гідності як суб'єктивного права дозволяє перенести ці відносини і у сферу стосунків між окремими особами.

Розглядаючи право на гідність як суб'єктивне право особи, необхідно визначитись із суб'єктами-носіями цього права та його змістом. Змістом права на гідність виступає можливість людини вільно і самостійно, на власний розсуд та за відсутності будь-якого зовнішнього втручання визначати свою поведінку у сфері власного життя, а також можливість визначення долі своєї фізичної оболонки (тіла) після власної смерті.

Носієм права на гідність, а тому і права на повагу та захист гідності, є будь-яка людина, незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного та соціального походження, місця проживання, віку, стану фізичного або психічного здоров'я. Носіями права на гідність виступають психічно хворі особи та навіть хворі, що знаходяться у стійкому вегетативному стані. Досі залишається проблемою питання того, чи виступає суб'єктом – носієм права на гідність ненароджена людина. За загальним правилом гідність людини належить до числа особистих, індивідуальних прав, що є невід'ємними та належать індивіду від народження [3, с. 59]. У даний час в юридичній науці існує досить стриманий підхід до того, чи можливо розповсюдити на ненароджену дитину захист права на життя. Для законодавців залишається досить широка можливість вибору в змісті правових норм у цій сфері [4, с. 132]. Вітчизняна правова система не містить конкретних вказівок щодо можливості визнання ембріона та плода людини суб'єктом права на гідність. Проблема пов'язана не тільки з традиційним питанням операцій штучного переривання вагітності, вона набуває ще більш актуального значення в контексті зростання знань у сфері генетично-інженерної діяльності. Виникає питання, чи можливо взагалі захистити права ненароджених? Позитивним у цьому плані є досвід Європейського Співтовариства. У 1986 році Європейська парламентська асамблея прийняла резолюцію № 1046, якою було визнано необхідним заборонити на рівні законодавства будь-яке зловживання генною інженерією, в особливості клонаж, вибір статі, створення химер та інші маніпуляції генетичного характеру. Генетично-спадкова постійність людини розглядається як елемент її гідності. У цьому сенсі постійність природної сутності людини і є її гідністю. Гідність людини зберігається завдяки спадкуванню певних фізіологічних, психічних та духовних якостей, влас-

тивих людині (у загальному), та індивідуальних ознак, властивих батькам (у індивідуальному плані) [6, с. 22]. Проблеми генетичних маніпуляцій з ембріонами в кінцевому рахунку викликає необхідність розв'язання наслідків найбільш одіозного втручання людства в природу – клонування живих організмів. Якщо буде здійснено клонування людини, то ця жива істота буде також наділена нарівні з усіма іншими громадянами конституційними правами [7, с. 44].

У найближчому майбутньому є прогнозованою виникнення ситуації, за якою законодавчо або на рівні рішень суду конституційної юрисдикції необхідним стане розв'язання колізії між правом на життя ненародженої дитини та правом вагітної матері провести операцію штучного переривання вагітності. Незважаючи на те, що ці права однаково важливі та принципові, використання гідності людини як критерію розв'язання колізії дозволяє стверджувати про пріоритет захисту ембріону або плоду людини.

Проблемою є також вирішення питання про те, чи померла особа носієм людської гідності. З позицій правовідносин, в умовах яких здійснюється право на гідність, факт смерті припиняє існування права у померлої особи. В умовах захисту гідності померлої особи виключається сама можливість виникнення скандалів на зразок діяльності відомого німецького митця-авангардиста доктора Гюнтера фон Хагенсена. На анатомічних виставках, організованих фон Хагенсеном, виставляються на огляд тіла померлих осіб у вигляді різноманітних композицій. Матеріал для експозиції було вивезено без отримання дозволу з боку родичів та без врахування можливої прижиттєвої волі померлих осіб. А тому правова система повинна передбачати заборони будь-яких експериментів над людиною, які призвели б до перетворення її тіла, органів або клітин у товар, предмет комерції [6, с. 19].

Поняття гідності людини втрачає свою абстрактність та невизначеність. Гідність розуміється як конституційний принцип, свобода, особисте нематеріальне благо та суб'єктивне право людини. Право на гідність складається з права на недоторканість гідності, право на повагу гідності та право на захист гідності. Право на гідність знаходить своє втілення у сфері як публічного, так і приватного права. Сучасне законодавство регламентує особисті немайнові права, що забезпечують природне або соціальне буття людини (фізичної особи), закріплюючи в них зміст права людини на гідність. Носіями права на гідність є всі без виключення та обмежень живі особи. У майбутньому перед законодавцем постане питання вирішення проблеми захисту прав ненароджених та померлих осіб. Сучасне розуміння гідності людини дозволяє в практиці органів державної влади

враховувати необхідність досягнення балансу інтересів держави, суспільства та окремих осіб через застосування адміністративно-правового механізму забезпечення їх здійснення.

Література

1. Гаскарова М.Л. Концепция достоинства человека в немецком конституционном праве / М.Л. Гаскарова // Журнал российского права. – 2002. – № 4. – С. 154–162.
2. Грищук О. Гідність людини: юридичні аспекти / О. Грищук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 14–20.
3. Дмитриев Ю.А., Шленева Е.В. Право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии / Ю.А. Дмитриев, Е.В. Шленева // Государство и право. – 2000. – С. 95–104.
4. Донна Гольмен Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная Хартия: право и практика / Донна Гольмен, Дэвид Харрис, Лео Зваак. – М. : Изд-во Московского независимого института международного права, 1998. – 425 с.
5. Ковалев М.И. Юридические проблемы современной генетики / М.И. Ковалев // Государство и право. – 1995. – № 6. – С. 15–21.
6. Ковалев М.И. Генетика человека и его права (Юридические, социальные и медицинские проблемы) / М.И. Ковалев // Государство и право. – 1994. – № 2. – С. 12–22.
7. Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В.И. Крусс // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 43–50.

8. Малейна М.Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан / М.Н. Малейна. – М. : Знание, 1991. – 127 с.

Анотація

Пунда О. О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення здійснення права на гідність. – Стаття.

У статті розглянуто поняття і сутність особистого немайнового права людини на гідність та можливостей адміністративно-правового механізму забезпечення здійснення цього права.

Ключові слова: гідність, процедури, механізм, публічні інтереси, обмеження.

Аннотация

Пунда А. О. Административно-правовой механизм обеспечения осуществления права на достоинство. – Статья.

В статье рассмотрены понятие и сущность личного неимущественного права человека на достоинство и возможностей административно-правового механизма обеспечения осуществления этого права.

Ключевые слова: достоинство, процедуры, механизм, публичные интересы, ограничения.

Summary

Punda O. O. The Administrative and Legal Mechanism to Ensure the Right to Dignity. – Article.

The article discusses the concept and essence of the personal non-property right of a person to dignity and the capacity of administrative and legal mechanism to ensure the implementation of this right.

Key words: dignity, procedures, mechanisms, public interests, limitations.